

DOROMB

Közköltészeti tanulmányok 5.

Szerkesztő
CSÖRSZ RUMEN ISTVÁN

Készült az OTKA 104758. sz. pályázat támogatásával
az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetében

Könyvünk a Creative Commons
Nevezd meg! – Ne add el! – Így add tovább! 2.5 Magyarország Licenc
(<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/2.5/hu/>)
feltételei szerint szabadon másolható, idézhető, sokszorosítható.
A kötetünk honlapunkról letölthető. Éljen jogaival!

ISSN 2063-8175

Kiadja a *reciti*, az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetének
recenziós portálja • www.reciti.hu
Borítóterv, tördelés, korrektúra: Szilágyi N. Zsuzsa
Nyomda és kötészet: Kódex Könyvgyártó Kft.

A szerkezet mint olvasati lehetőség a *Népdalok és mondák I.* (1846) *Történeti és nemzeti dalok* című fejezetében

T. S. Eliot szerint „nincs költő; nincs egyáltalában semmiféle művész, akinek műve elszigetelt magányosságában értelmezhető”.¹ A műveiket tudatosan kötetbe rendező szerzőink szerkesztői eljárásai, kötetrendezési elvei számos kérdést vetnek fel az irodalmárok számára. A kötetkompozíciós eljárások vizsgálata mellett az is kérdés lehet, hogy milyen kanonikus kötetminták álltak a vizsgált kötet szerzőjének rendelkezésére. A magyar műköltészetben hagyományosan Ady Endre *Új versek* kötetétől számítjuk a tudatos kötetkompozíciót, pedig az ő munkásságát megelőzően is bőven találhatunk példát az elszigetelt műnél nagyobb egységben gondolkodó alkotókra. Már a régi magyar irodalomban is jelen van a tudatosság, hiszen ismert, hogy például Balassi

verseinek céljává Juliáját tette meg. [...] összes világi versét az általa Juliának elnevezett Losonczy Anna iránti szerelmének rendelte alá. Így jött létre az az epikus keretbe foglalt versciklus, amelynek kétszer 33 éneke valóban e szerelem történetéhez fűződik. A Balassiéhoz hasonló döntésre a magyar irodalom történetében két évszázaddal később is sor került. Csokonai Vitéz Mihály az általa Lillának elnevezett Vajda Juliánnába szerelmesen hozta létre a Lilla-versek gyűjteményét: *Lilla. Érzékeny dalok III könyvben* (Nagyvárad, 1805).²

A saját műveiket tudatosan kötetbe rendező szerzők kötetkompozíciója mellett az irodalomtudomány tágabb vizsgálati területébe szükségszerűen bele kellene tartoznia a népköltészeti és közköltészeti kiadványok szerkezeti vizsgálatának is. Az ilyen kiadványok kapcsán az olvasóban felvetődik az a kérdés, hogy csupán a szövegek közreadásáról van-e szó, avagy sokkal inkább a szerkesztőként feltüntetett személy egyedi értéktulajdonítását megmutató, ezáltal pedig az önállósult művészi alkotásokkal rokonítható tevékenységről. Az utóbbi perspektíva esetében a szerkesztőként feltüntetett személyről rendhagyóan alkotó-

* A szerző a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Irodalomtudományi Doktori Iskolájának hallgatója.

1 T. S. ELIOT, *Hagyomány és egyéniség* = T. S. E., *Káosz a rendben*, Bp., Gondolat, 1981, 63.

2 SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza, *Balassi kötetkompozíciójának rejtelvei*, ItK, 103(1999), 635.

ként, szerzőként is beszélhetünk. Ennek a specifikus alkotónak, noha az egyes munkák nem a sajátjai, az azokban rejlő, egymást kioltó vagy erősítő gondolat megmutatási szándéka mindenképpen saját tevékenysége. Az eredetileg ismeretlen szerzőjű művek azáltal, hogy kapcsolatba lépnek egymással, több értelmi összefüggést hordozhatnak, és ennek a kifejezésre juttatása már egy új szerzői szándékot feltételez.

Tanulmányomban Erdélyi János *Népdalok és mondák* című munkájának egyik fejezetében vizsgálom meg, hogy az ott közölt alkotások közreadásuk során hogyan alakulnak át. Az elszigetelten „csupán” történelmi témájú versekből miként lesz történelmi szerep- és hivatástudat közvetítésére szolgáló csokor, melyben szembetűnő Erdélyi Jánosnak alkotóként értelmezett szándéka, a példaállítás, a nemzettudat-erősítés és a buzdítás. Az egyes művek pozíciójának kijelölése azt a szerzői szándékot sugallja, hogy a hajdani magyarság a középkori vitézi erények birtokában élt, a kereszténység védelmezője volt, és az erre való emlékezés a XIX. században a nemzeti önérték-tulajdonításhoz feltétlenül szükséges. Azt a megfontolást, mely szerint Erdélyi János kötete kapcsán a közreadásnál többet kell feltételeznünk, maga Erdélyi is alátámasztja. A *Népdalok és mondák* három kötetéről (1846–1848) csupán az az információ került be a köztudatba, hogy reprezentálta a hazai énekes és prózai néphagyomány tekintélyes részét, és részben hiteles gyűjtéseken alapult. Az viszont kevésbé ismert, hogy Erdélyi az első kötethez fűzött előszavában arról is vallott, hogy esetenként összeszerkesztette a megjelentetésre váró szövegeket. Az első kötet előszavában azt írja:

Szerkesztésre nézve ennyit jegyzek föl: sok dal lesz itt, melyet senki nem hallott úgy, mint általam közölni, mert némelyik három, sőt négyből is van összerakva; a különböző beküldések szerint. Ez más nem is lehet. Mert mint egyik beküldő, Gyurinka Antal úr írja „az ilyen dalokat egyik elkezd, és ahány danolja, mind bővíti újakkal” miből természetesen következik, hogy a különféle beküldést szabad is, lehet is összeolvasztani.³

Az új szövegvariánsok létrehozásának megvallása mellett monográfiájában T. Erdélyi Ilona⁴ arról is ír, hogy Erdélyi elsődleges célja a gyűjtési felhívás közreadásakor és a kötet megjelentetésekor a nép pszichéjének megismerése volt. A kötetkiadás során sok munkája akadt a szövegekkel, de a legtöbb feladatot az adta, hogy kidolgozza a kötetek tervét, kialakítsa a tematikus alapú rendszerezés elvét. Ez a tematikus elrendezés és szövegkezelés áll a tanulmány középpontjában is. Azonban a VIII. fejezet történelmi tárgyú dalai és az azok között szerep-

3 ERDÉLYI János, *Népdalok és mondák*, Első kötet, Pest, 1846 (Magyar népköltési gyűjtemény), 12.

4 T. ERDÉLYI Ilona, *Erdélyi János*, Pozsony, Kalligram, 2015 (Magyarok emlékezete), 215.

lő, az ősök erkölcsét, kiválóságát kiemelő szövegek önmagukban, elszigetelten csupán a történelmi tematikát felismerve talán nem is lennének különösebben érdekesek, ám ha funkciót tulajdonítunk Erdélyi János elrendezésének, bőven bírnak többlettartalommal. Izgalmas indítás a fejezet olvasásához, ha Erdélyi más műveiben, tanulmányaiban megfogalmazott gondolatainak játékterében gondolkodunk.

Két, ide kapcsolódó tanulmányt érdemes figyelembe venni. Az első, melyben Szilágyi Márton Erdélyi János folklórszemléletéről értekezett, 2014-ben jelent meg az Irodalomtörténeti Közlemények tematikus számában. Ebben megállapította, hogy Erdélyinél feltételezhető egy újszerű történetiség-felfogás, amely nem a szerepeltetett személyek korának meghatározásában látja a szövegek keletkezési idejét, hanem fönntartja a műfaji átalakulás és a drámai jelenetezés lehetőségét is: azt, hogy a szövegek használatuk során átalakulhatnak egymásba. Ez a felfogás, „azért nyithat új távlatokat, mert nem egyszerűen a konzerválásban látja a népdalok funkcióját, hanem érzékenynek mutatkozik az eltérő használati módokban megragadható átértelmezésre is”.⁵ S. Varga Pál ugyanitt publikált tanulmányában Erdélyi romantícizmusa kapcsán állapítja meg, hogy Erdélyi szerint a kereszténység beleolvad a magyar nép kultúrájába, s ezért a magyar paraszt saját világára ismerhet benne.⁶ Ha ezeknek a megfontolásoknak az előterében olvassuk, a VIII. fejezetben szerepeltetett keresztény uralkodókat, erős morállal bíró vitézeket megidéző szövegeket és a fohász, ima műfajához közelítő verseket, észrevehetjük, hogy egyaránt megfelelnek a népszerűsítés szerkesztői elvének és a didaktikusabb, nemzeti szólamú alkotói szándéknak. A tematikus alapon összeállított fejezetet négy alcsoportban érdemes vizsgálni, hiszen az egymást követő versek tartalmuk és hangvételük alapján jól elkülöníthető alcsoportokat képeznek.

Az első alcsoportba három uralkodókról és népvezérekről szóló szöveg tartozik. A fejezet kezdő pozíciójába emelt, Szent Lászlót megéneklő szöveg Toldy Ferenc 1828-as *Handbuch*-jából való.⁷ Történelmünknek és irodalomtörténetünknek az egyik leginkább feldolgozott szereplője Szent László. Élete példázatként rögzült a köztudatban, amely rámutat a nemzeti életben érvényesülő vallásosságra. Prohászka Ottokár szavaival olyan király, aki „küzd, harcol és győz a kereszténységért. [...] Az ősi dicsőség pogány egén ott ragyogtak a hősök, a magyar kard, a bátor szív, amelyetől egy világ reszketett, nem szűnt meg lelkesíteni a népet.”⁸ Számos történelmi tette közül az emlékezet a keresztény lo-

5 SZILÁGYI Márton, *Erdélyi János és az irodalmi népiesség*, ItK, 118(2014), 525.

6 S. VARGA Pál, *Erdélyi János romantika-fogalmáról*, ItK, 118(2014), 486.

7 ERDÉLYI, *i. m.*, 477.

8 *Szent László emlékezete: Szentté avatása hétszázados évfordulójának váradi ünneplése alkalmával*, szerk. BUNYITAY Vincze, Bp., Franklin ny., 1892.

vagkirály alakjához kötődőket őrzi leginkább, a lányrabló kun felett aratott győzelmet, a váci Szűz Mária-monostor alapítását vagy a Váradra menő halottaskocsi csodáját. Szent László igazi katona, akinek az élete hadakozásokkal telik, a lelki nagyság mellett rendkívüli testi erővel is bír. Erdélyi János szöveggözlése és a szöveg kiemelése a fejezet élére didaktikus célzatot sejtet. Egy erős, harcra kész, de kereszténységben egybeolvadó magyar nép létre emlékeztet. Társul a mondanivalóhoz a szöveg patetikus nyelvezete is. A felütésben megidézi az 1192-ben, a szentté avatáskor keletkezett zsolozsmát, amelyben a főhős testi erejével és érzékeny lelkével egyaránt felette áll a hétköznapi embereknek, így eszményivé válik:

Idvez légy, kegyelmes szent László király,
Magyarországnak édes oltalma
Szent királyok közt drágalatos gyöngy,
Csillagok között fényességes csillag! [...]

Testedben tiszta, lelkedben fényes,
Szüvedben bátor, miként vad oroszlán;
Azért neveztek bátor Lászlónak
Mikoron méglen ifjudad voltál.⁹

A középkori legendákban és verses szövegekben az eszményi uralkodó ábrázolása, a vallásos erények, a kegyesség által lesznek példaértékűek, s kiemelik a testi erő mellett a lelki nagyságot, a keresztény erkölcsöt és az igazságosságot, amelyeket különböző példákkal támasztanak alá. A Szent László-hagyományba Erdélyi János közlése, a középkori szövegekhez hasonlóan¹⁰ a kegyes, hithű király képével illeszkedik. Szent László az a keresztény király, aki a hit által emelte birodalmi rangra a magyar nemzetet, a kereszténységben egyesülő népnek tehát legfőbb uralkodója. A szöveg kötetbeli elhelyezése, a ciklus kezdő pozíciójába emelése is ezt sugallja. A középkori legendák történeti elemeit többen felhasználták a XIX. században saját, Szent Lászlóról szóló művükhöz. Garay János és Vörösmarty Mihály egyaránt alkalmazza az eszményítés eszközét, csakhogy ezekben a szövegekben a harcos, a testi erőben megmutatkozó hazafiasság

9 ERDÉLYI, *i. m.*, 317.

10 A középkori szövegekben Szent László király eszményítésének egyik példája a következő részlet a XII. századból: „[...] üdv, királyok gyöngye néked – / László, mennyek lakosa! / Kísérted az ég királyát; / Bár védelmünk most is állnád, / országunk hős harcosa! / Üdv, magyarok üdvös hőse, / angyalok társörököse, / égi kegyvel telt edény! / Kit öröktől kijelöltek, / hírneves kiváló hősnek / az igazság mezején.” *Szent László király emléke költészetünkben* = TÓTH István, *Értékek és mértékek: Tanulmányok, esszék az irodalom területéről*, Nagyvárad, Litherator, 1998, 60.

felé tolódik el az alakrajz. Garay elbeszélő költeményében ez már a bevezetőben szembeötlő.

A dicső hőst, kit magasztal énekem,
Rég dicsőnek, szentnek tartja nemzetem;
Nyolczszáz éve, hogy László a nagy király,
A magyar nép hírkönyvébe írva áll.

Származásra nem volt nála nemesebb,
Lelki, testi ékességre senki szebb;
Hős apától, szép anyának gyermeke,
Nagynak, szépnak rá volt ütve bélyege.

Mint az erdő fái közt a czédrus áll,
Termetesb és szebb vala több társinál.¹¹

Garayhoz hasonlóan Vörösmarty is a félelmetes, ijesztő „hadi férfit” ábrázolja a *Cserhalomban*:

Ég áldása gyanánt, bölcs Géza, s szekercecsapással
Rettenetes László, Bélának gyermeki, jártak.
Akkor együtt az erő, bátorság s józan okosság [...]
Jött az erős László, jött Géza, boszúsan eredtek
A rohanó seregek pusztult szélére Biharnak. [...]
Csak maga a fejedelmi vitéz, a baltacsapással
Rettenetes László, seregekkel mérkezik és győz.¹²

Valamivel később Arany János a *Szent László* című románcában szintén megrajzolja a maga uralkodói alakját. Nyilasy Balázs *A 19. századi modern magyar románc* című tanulmánykötetben megállapította, hogy ebben az esetben a hangnem hoz a korábbi ábrázolásokhoz képest újdonságot. A mű jellegadó hangneme ugyanis nem a hagyományosan alkalmazott patetizmus. Feltűnő a pátosz helyett a tárgyiaság, amit a pontos időmeghatározások, az irány és távolságjelzések kapcsán is megfigyelhetünk. A realizmus és a pátoszmentesség alkotó újjáteremtést szolgál a románcban. Arany János a népies-történeti kisepika konfigurációit úgy veszi át, hogy a formákat a létlehetőségek sokoldalú megjelenítésére, ebben az esetben a harmonikus világvízió megrajzolására használ-

11 GARAY János, *Szent László: Történeti költemény*, I, Eger, Érseki Főtanoda, 1851, 5.

12 VÖRÖSMARTY Mihály, *Nagyobb epikai művek 2*, kiad. HORVÁTH Károly, MARTINKÓ András, Bp., Akadémiai, 1967 (Vörösmarty Mihály összes művei, 5), 7, 20.

ja. A történet így a régi hősök általános értékének, mindenki számára hasznos voltának felismertetésévé változtatja a hagyományban korábban minden esetben magasztosan ábrázolt királyi alakot. A harmónia utáni vágy az irónia és a tárgyiaság eszközével jelentkezik. Nem lefokozza, hanem felemeli, hőssé teszi az alakot azzal, hogy a mesei harmonikus világképbe illeszti. A testi és lelki erő szükségességét a pátosz helyett érthetőbb módon megfogalmazva tudatosítja.¹³ Ezzel lép túl a korábbi Szent Lászlót felmagasztaló szövegeken, de a gondolatiság ugyanaz, ami Erdélyi szövegközlését és a szövegvezető szerepbe illesztését motiválhatta. Tudatosítani, emlékeztetni arra, hogy egykor nemes lelkű, hősi uralkodók kormányozták a nemzet hajóját.

A Szent Lászlót példaértékű hősként bemutató nyitó szöveg után Erdélyi János egy ima formájú zárlatú „történelmi dalt”, egy rövid töredéket tett közzé Mátyás királyról. A 338. számú versike *Töredék* címen szerepel, az alcímszerű megjegyzésben a következő áll: „Énekeltetett utcán a pesti ifjak által Mátyás király választásakor 1458.”¹⁴ Az alcím a hajdani közismertséget, sőt közkedveltséget sugallja. A töredék így szól:

Mátyást mostan választotta
Mindez ország királyságra,
Mert ezt adta isten nekünk
Mennyországbul oltalmunkra.

Azért mi is választottuk,
Mint istennek ajándékát;
Kiből isten dicsértessék.
És örökre mondjuk: Ámen¹⁵

A Székely István világkrónikájából (1559) ismert átvett töredék érdekessége, hogy Mátyásra csupán egyetlen sor, sőt szó, a név utal. A szöveg önmagában inkább általános dicsőítő versikének tűnik, mintsem Mátyás felmagasztalásának. A keresztény köszöntésre és a fohászra egyaránt rájátszó zárlaton ironikus reflexiót is feltételezhetnénk. A szintén a *Handbuch*ből¹⁶ átvett első dal, ráadásul vidám, pergő ritmikájával és az ország választásának, döntésének hangsúlyozásával, illetve a szimbólummentességével egyaránt háttérbe szorítja, általánosítja a valódi uralkodó, Corvin Mátyás alakját. Az uralkodót ugyanakkor más szinten mégiscsak megidézi. A *Mátyás király* szókapcsolatnak ugyanis a magyar emberek és a nép-

13 NYILASY Balázs, *A 19. századi modern magyar románc*, Bp., Argumentum, 2011, 95–97.

14 ERDÉLYI, *i. m.*, 319.

15 *Uo.*

16 *Uo.*, 477.

költészet világában megvan a töredékből is sugárzó derűje. A népmesei Mátyás király éppen huncutságával, alakváltoztatásaival, magasztos királyi szerepéből való kilépésével hagyományozódik tovább a népmesék segítségével a közgondolkodásba, és éppen e tulajdonságai által válik közkedvelté. Azzal, hogy Erdélyi János a töredéket éppen a Szent László-történet és a Magyarország megvételeéről szóló szövegek közé helyezte, hangsúlyozhatja a példaértékű királyok emléktörzsenek fontosságát, a pátoszmentes, humoros szövegkörnyezetben is. Az értéktelített múltra nemcsak a patetikusan megrajzolt hőszállítással, hanem – ahogyan pl. azt Nyilasy Balázs a Szent László-történet kapcsán kimutatta – az emlékmegőrzés mint értékes cselekedet hangsúlyozásával is figyelmeztetni lehet az olvasót.

A harmadik szöveg a fehér ló-mondát és a honfoglalást éneкли meg; *Magyarország megvételeéről*¹⁷ címmel került be a kötetbe. Hubert Ildikó¹⁸ 1995-ben arra a megállapításra jutott, hogy a közismert *Pannóniai ének*¹⁹ szövege valószínűleg a XIV. század végén vagy a XV. század elején keletkezhetett. Ezt támasztja alá Szathmáry István²⁰ nyelvészeti kutatása is, aki a keletkezést a helyesírás és a nyelvállapot vizsgálata felől közelítette meg. A kutatásokból az is kitűnik, hogy a záró három versszak, a kolofon egy másik históriás énekből kerülhetett át ebbe a szövegbe. Tehát a mohácsi vészt említő szakaszt eredetileg nem tartalmazta a ritmikus prózai szöveg. Erdélyi János szövegközlésében, amelyet Toldy Ferenc-től vett át²¹ viszont éppen a keletkezésében sokat vitatott kolofon indokolhatja a VIII. fejezeten belüli pozíciót. Éppen a kolofon magyarázza mind időrendben, mind logikailag az előző két szövegnél „hátrébb kerülést”. Hiszen időrendben egyértelmű, hogy Szent László és Mátyás uralkodása után kell következnie annak az időnek (a mohácsi csatának), amit Csáti Demeter megjelöl, „Mikor nagy bú vala Magyarországon”.²² Logikailag is indokolt a szöveghelyzet, mivel a mohácsi vészt felelevenítő, a magát Csáti Demeternek nevező énekes szomorúságát is közvetítő versszakok a XIX. században sajátos célzatúak lehettek (vö. Kölcsey *Hymnusát*). A korábbi Mátyás-töredékhez hasonlóan a visszaemlékezés szükségességét tudatosíthatták, csakhogy a „balsors” időszakára emlékeztetnek. Példázatos figyelmeztetésként értelmezhető így a szöveg, ami a Habsburg Birodalomban létezés korrelációjában indokoltnak is látszik. Ráadásul a mű visszakanyarodik a nyitó, Szent Lászlóra emlékező vershez is, hiszen magában

17 *Uo.*, 320.

18 Vö. HUBERT Ildikó, *Dugonics András levele Gruber Antalhoz a Pannónia énekéről*, ItK, 99(1995), 95–97.

19 Erdélyi János 339. szövegére (*Magyarország megvételeéről*) a *Pannóniai ének* szövegvariánsaként tekintek.

20 Vö. SZATHMÁRY István, *Miről árulkodik a Pannóniai ének nyelve és helyesírása?*, Nyőr, 134(2010), 54–61.

21 ERDÉLYI, *i. m.*, 477.

22 *Uo.*, 326.

hordozza a keresztény közösségben egyesülő nemzet gondolatot. A honfoglaló magyar vezérek tetteit ugyanis végig az Isten vezérli:

Emlékezzünk régiekről,
A Szittyiából kijöttekről,
Magyaroknak eleikről,
És azoknak vitézségekről.

Szittyiából kiindulának,
Hogy e földre kijövének
Istentől kísértetének
Erdélységben letelepedének. [...]

Istent ök ott imádának,
Háromszor Deust kiáltanak,
Arról nevezték ott a várost,
Szamos mentében, a nemes Deusnek.

Tölök maradott nekünk a szokásunk,
Hogy ha mikoron árút mi szakasztunk:
Deus, Deus ott kiáltunk,
Bizonyosságunk, hogy megárultunk.²³

A dicső uralkodókat megéneklő versek után újabb egymásra rájátszó, egymáshoz képest is olvasható szövegcsoport következik. A VIII. fejezet legterjedelmesebb alcsoportjában olyan történeteket ismerhetünk meg, amelyek a magyar nép nagy eseményeit és vitéz tetteikről nevezetes személyeit mutatják be. Ebben a csoportban az első Szilágyi és Hajmási mondája, amely a közköltészetben a XVI. századtól kezdve adatolható. Szélesebb körű ismertségét Toldy Ferencnek köszönheti, aki a *Csoma-kóde*xbeli szöveget az 1820-as években adta közre a *Magyar költői régiségekről* című könyvében; ezt vette át Erdélyi János is.²⁴ A közreadást követően Vörösmarty romantikus képzeletét is megragadta a monda, ahogyan Gyulai Pál is megírta a század végén a saját változatát. Gyulai, bár az 1571-es *Szendrei névtelen*-féle változatot követte, felhasználta a Kisfaludy Társaság népköltési gyűjteményében megjelent változatokat és más népdaltörvédeket is.²⁵ Kardos Albert²⁶ a XIX. század végén összefoglalta a Szilágyi és

23 *Uo.*, 320, 323.

24 *Uo.*, 477.

25 GYULAI Pál, *Szilágyi és Hajmási: Költői beszély*, Bp., Franklin, 1881.

26 KARDOS ALBERT, *Szilágyi és Hajmási mondája a magyar költészetben*, Bp., 1885, 3–34.

Hajmási-monda megjelenését, elterjedését, variálódását a magyar költészetben. A keletkezés kapcsán valószínűsítette, hogy egy latin poéta foglalta versbe a cselekményt, a török ellen vívott harcok idején, amely korábban vándortémaként haladt végig az európai irodalomban a germán, lengyel, délszláv, cigány, székely, moldvai csángó, erdélyi szász, erdélyi román népköltészetben.²⁷ A történetben szereplő személyek, események és színhelyek a századok szerint más-más külső kereteket kaphattak, mígnem a török harcok idején már felvette a ma ismert formáját Szilágyi Mihály és Hajmási László fogságáról, valamint a török császárlányhoz fűződő szerelmi viszáljáról. A századok során kialakult cselekmény a XIX. században a példaértékű helytállás, a régi dicsőség ösztönző hatású történeteként újulhatott meg. Főként egy olyan szövegkörnyezetben, ahol az előtte és utána szereplő történetek is megerősítik ezt a gondolatot. Az Erdélyi által közölt variánsban ráadásul heroikus alakokként mutatkoznak meg a vitézek. A *Népdalok és mondák*ban közölt verzió és más ismert szövegváltozatok összevetése kapcsán a zárlat tűnik leginkább továbbgondolásra alkalmasnak. Székelyföldön és a moldvai csángó területeken megismert variánsokban,²⁸ illetve a *Szendrei névtelennél* a befejezés tragikus, halállal végződő, míg más szövegváltozatokban békés, sőt nemritkán a bűnbánó Hajmási képével zárul. Érdekes, hogy a két vitéz közti összecsapást ezekben a békés változatokban is előkészíti a császárlány könyörgése vagy a párbajra felszólítás.

Gyulai Pál 1881-es változatában, habár a *Szendrei névtelent* vette alapul, a nép ajkáról való szövegváltozatokkal is összevetve olyan művet alkotott, amelyben a lélekrajz, az egyéni jellemzés, a nemes jellem megmutatási szándéka végig uralkodó sajátosság, és ez a tragikus zárlatban koncentráltan is jelen van. Szilágyi higgadt természetét, erkölcsösségét tettben és szóban túlhangsúlyozza a Gyulai-mű. A magyar föld elérésekor például Szilágyi leborulva hálaimát mond, míg Hajmási csupán nézi őt. A császárlányért epedő társát pedig emlékezteti az erkölcsös hős, hogy hitvese és gyermeke várja otthon. A figyelmeztetésre nem hallgató Hajmásival nem is akar megvívni mindaddig, amíg az gyávának nem nevezi őt. A harc hevében a lankadó Hajmási láttán is Szilágyi lesz az, aki meghátrál, és a tragédiát megpróbálja elkerülni. „Nyugodjunk egy percig”²⁹ – mondja. Hajmási azonban utolsó erejét összeszedve bőszyulten ráront, és csak ekkor, tulajdonképpen önvédelemből öli meg őt Szilágyi. A monda a haldokló

27 Vö. A vándortéma európai családfája = VÖRÖSMARTY Mihály, *Válogatott versek 1820–1855*, s. a. r. KERÉNYI Ferenc, Bp., Műszaki, 2001 (Matúra), 42.

28 A variánsokról részletes összevetést készített HONTI János, *A Szilágyi és Hajmási monda szövegtörténete*, ItK, 40(1930), 304–321. A témakörrel legújabbban: DROSZTMÉR Ágnes, *Szilágyi Mihály fogsága és a hercegnő szerelme: Egy magyar és egy oszmán-török széphistória párhuzamai = Identitás és kultúra a török hódoltság korában*, szerk. ÁCS Pál, SZÉKELY Júlia, Bp., Balassi, 2012, 311–323.

29 GYULAI, i. m., 28.

Hajmási bűnbánatával és temetésével zárul, akinek bűnös szerelmét, szomorú vesztét a hű barát titokban tartja a világ előtt, ezzel még bajtársiasságát is bizonyítja.

Bár az Erdélyi János által közölt XVI. századi szövegben a példázatosság nem ennyire patetikus, mégis érezhető a hősiesség kiemelésének szándéka. A párbaj során Szilágyi „a csapkodásban / Vitéz Hajmásinak kezét bokában / elcsapkodta vala”.³⁰ A harcnak a sérült Hajmási vet véget, és arra figyelmezteti Szilágyit, hogy a bűnbánó bűnösnek jár a megbocsájtás, ráadásul két fia és felesége várja otthon, ezért is meg kell kímélnie az életét. Jogos isteni büntetése, hogy csonkán, betegen tér haza. Gyulai változatával ellentétben Erdélyi szövegközléséből hiányzik a jellemkontraszt, a két alak egyformán megítélhető, egyaránt bűnösök és büntelen vitézek. Egyikük sincs erkölcsileg szélsőségesen jónak ábrázolva. Egyformán könyörögnek, harcolnak, és megbocsátanak egymásnak. Egyik fél iránt sincs felmagasztalás, sőt a zárlatban a továbbélés, az előre tekintés és a felesleges öldöklés elkerülésének szükségessége fogalmazódik meg.

A két urfiu szép bucsuzással válnak el egymástól.
Szilágyi Mihály, ketten a leánnyal, mihelyt beérének,
Ketten, Szilágyi császár leányával ott megesküvének.³¹

A bizakodó, jövőbe tekintő zárlaton túl a többi szöveg között elfoglalt helyzet is figyelmet érdemel. Erdélyi a Mohácsról szóló gyászos ének előtt adja közre Szilágyi és Hajmási kalandos, buzdító utószavú történetét. A két alkotás összeolvasható, és biztatásként fogható fel, hiszen Szilágyi és Hajmási története felerősíti a Mohács-emlékdal zárlatát:

Látja isten, és irgalmasan szánja,
A fényes nap bizon sajnálja;
Napsugárban magyarok nagy asszonya,
Látjuk, holdat lábaival nyomja.
S ő általa holdodat,
Kettős kereszt szarvadat,
Lesz olly idő, leveri,
Elmének ezt jövendőli.³²

30 ERDÉLYI, *i. m.*, 332.

31 *Uo.*

32 *Uo.*, 335. A szöveg kritikai kiadása: *Közköltészet 3/A: Történelem és társadalom*, s. a. r. Csörsz Rumen István, KÜLLŐS Imola, Bp., Universitas–EditioPrinceps, 2013 (Régi magyar költők tára: XVIII. század, 14), 1. sz.

A két szövegzárlat egymásba játszása azt a már-már váteszi gondolatot engedi meg, hogy nemcsak emlékezni kell a hősökre, hanem az ő példájukból okulva reménykedni kell a jobb jövő eljövételében, a szomorú események elhalványulásában is. Az 1840-es évek lázas közéleti időszakában érthető költői feladatvállalás is egy ilyen retorikus párhuzam lenne. Az emlékközlésre felszólító magatartás ennek ellenére végig következetesen megmarad a fejezetben fő szólamként. Ezt bizonyítja az alcsoport utolsó két történelmi múltba helyezett szövege is. Egy apró töredékben megelevenedik a kuruc–labanc harcok ideje. A töredék Szuhay Mátyás és Zákány Tamás nevét említi meg, illetve Szuhay történetét is felvillantja az utolsó két sor: „Kopasz fejének, / Nagy pipájú, kevés dohányú / Magyar nemzetnek!”³³ A töredék, habár a megvillantott történettel rájátszik a közös nemzeti ismeret szükségességére – a két kuruc vezérhez fűződő eseményt részletesen nem mutatja be, tehát annak ismeretét feltételezi –, valójában a korszak és az alakok emlékközlésére szolgál. A közölt szövegváltozattal ellentétben a XIX. században például Tompa Mihálytól hosszú elbeszélő költeményben is olvashatjuk a két alak életének, tréfáinak, virtusának leírását, műve nyomán daljáték, sőt mese is készült (feltehetőleg ugyanazt a közköltési szöveget aknázva ki). Ezekben az alkotásokban nem a történelmi kor megidézése, hanem maguk az események állnak a középpontban.

Erdélyi János szerkesztésében azonban nem az egyéni életút, hanem a történelmi emlékközlés áll a kötetszerkezet középpontjában, így a közölt szövegváltozatban is elegendő a kuruc idők megidézése, ahhoz, hogy a nemzeti összefogás szükségességére asszociáljon általa az olvasó. Szerzői tudatosságra vall, hogy e *Töredék* után a 343. számú *Nádasdy-dal* (Faludi Ferenc verse) is arra a mondanivalóra fut ki, hogy össze kell fognunk, és a múlt nagy tetteinek emlékközléséből erőt merítve előre kell tekintenünk a jövő felé. Utolsó két versszaka szerint:

Most immár nyugszom,
Békén aluszom;
Hallod-e bujdosó,
Te jámbor utazó,
Állj meg, ki vagy?

Nem szerzek háborút,
Hozz lauruskoszorút,
Becsüld meg tetteimet;
Nádasdy fekszik itt,
Elballaghatsz.³⁴

A hőöket és csatákat bemutató alcsoport utolsó darabja a *Kádár Istvánról* szóló hosszú költemény. Az önfeláldozó hős, aki a tatár ellenséggel megküzdve életet adja a hazáért ismert történet az Alföldön, egy XVII. századi alapszöveg pony-

33 ERDÉLYI, *i. m.*, 335.

34 *Uo.*, 336.

vakiadásaira megy vissza.³⁵ Megzenésített változata is van, sőt még a legutóbbi időkben is született a történetéből regény.³⁶ A népi hőssé emelt alak története az ismertség, elterjedtség miatt is keretet képez ebben az alcsoportban a Szilágyi és Hajmási kalandjaival. A társaitól búcsúzó főhős a hazáért harcoló vitézi élet felmagasztalásán túl ennek az értékrendnek a példaértékűségét, az erre való emlékezés szükségességét is hirdeti. A vers kezdetén a XVII. századi szerző bibliai párhuzamokkal mutatja be a hős Kádár István nagyságát, és a magyar nép oltalmazójaként említi őt. A záró versszakokban a lovag Nádasdyhoz hasonlóan szólal meg:

Nem nyújtom már többet hozzátok szavamat,
Látjátok, holtomig tartom regulámat;
Kövessétek, kérlek, az én nyomdokimat,
Ha akartok mennyből venni koronákat.³⁷

A történet egy ima formájú versszakkal igazán emelkedett hangvétellé válik.

A fejezet következő három (345–347.) versét a harmadik alcsoportba soroltam. A hős uralkodók, az emlékezetben megőrzött történelmi események és alakok bemutatásai után két rövidebb vers következik, amelyek egymással párbeszédbe lépő versekként olvashatók. A 345. vers ritmusában és szerkesztésmódjában a falusi életben ismert, karácsony tájkán szokásban lévő regölökre, leginkább azok jókívánásokat soroló részére emlékeztet. A *Legyen úgy mint régen volt* kezdetű, sokféle egyéb változatban is élő szöveg a hozzá társuló dallammal³⁸ népszerű nóta a közköltészetben. A kéziratos énekeskönyvekből előkerült szöveget többen átvették, és átírva, „megnemesítve” beemelték a műköltészetbe.³⁹ Erdélyi közlése mindösszesen három versszak. Az elsőtben a múltba vágódás fogalmazódik meg, amikor még nem volt „a magyarnak

35 Bővebben: *A két Rákóczi György korának költészete 1630–1660*, kiad. VARGA Imre, Bp., Akadémiai, 1977 (Régi magyar költők tára: XVII. század, 9), 161. sz.

36 KOC SIS Csaba, *Kádár vitéz útja*, Bp., Magyar Napló, 2013.

37 ERDÉLYI, *i. m.*, 342.

38 A népzenei adattár az újszerű, kis ambitusú, 7 szótagos dalok közé sorolja. Vö. *Magyar népdaltípusok példatára*, szerk. PÁVAI István, RICHTER Pál, Bp., MTA Zenatudományi Intézet, 2010. <http://www.nepzeneipeldatar.hu> (2016. 10. 13).

39 Vö. Mátyási József versei: „Ilyen általa átírt, megnemesített mulattató nóta az oly sok kéziratos énekeskönyvben megtalálható *Köznépi Dall* (Legyen úgy, mint régen volt...)”. NAGY Krisztina, *Mátyási József ismeretlen kéziratai Ferenczy István hagyatékában = Doromb: Közköltészeti tanulmányok 2*, szerk. Csörsz Rumen István, Bp., reciti, 2013, 65. Ennek mintájára Jókai Mór is megírja a maga hét versszakos műdalát 1860-ban *Legyen úgy, mint régen volt!* címmel. Vö. VÁSÁRHELYI Boldizsár, *Hozzászólás Pataki Ferenc Kollektív emlékezet és emlékezetpolitika című cikkéhez*, Magyar Tudomány, 2010/9, 9; PATAKI Ferenc, *Válasz Dr. Vásárhelyi István professzornak*, Magyar Tudomány, 2010/9, 10.

/ Sem nadrágján, sem csizmáján semmi folt”.⁴⁰ A másodikban már nemcsak egy büszkébb kor képe jelenik meg, hanem a nemzeti önérzet egy erőteljesebb, sokoldalúbb motívummal, a „süvegelés”-sel mutatkozik meg: „Süvegelje meg a magyart, / Mind a lengyel, mind a német, mind a tót.”⁴¹ Végül a harmadik versszak jókívánságot fogalmaz meg: „Tele legyen a magyarnak, / Mind az itze, mint a pince, mind a bolt.”⁴² A rövid versike összefoglalja az fejezet korábbi műveiben szétszórta megjelenő mondanivalót, a nemzeti öntudat és az emlékezés fontosságát, illetve a jövőbe bizakodóan tekintő magatartás szükségességét. A tudatosságot bizonyítja, hogy a következő 346. vers az előző válaszáként is felfogható. A *Nem úgy van most mint volt régen*⁴³ felütéssel az előzőnél valamivel hosszabb, hét versszakos mű a romantikának azt a retorikáját is szemlélteti, amely Kölcsey Ferenc *Hymnusának* vagy Vörösmarty Mihály *Szózatának* időszenbesítésében teljesedik ki. A jelen értékhiányát a „Nem úgy van most...” kezdet után azzal fejezi ki Terhes Sámuel verse, hogy kétszínű, hajbókoló, széthúzó nemzetté lettünk, és csak annak van becsülete, aki idegen nyelven, németül szól. Senki nem áldoz a haza, a közjó érdekében, és ezzel a régi, dicső ősöknek is fájdalmat, keserűséget okoz a jelen magyarsága. A záró két sorban megmarad az erőteljes retorika: „El kell veszni a világnak, / Vagy győzni kell az igazságnak”.⁴⁴

Az alcsoportot a 347. számú töredékes vers zárja, ami nemcsak a tartalma, de az emelt retorikája miatt is ide illik. Egmás után olvasva a szövegeket az lehet az benyomásunk, hogy a két korábbi vers egybeolvadt figyelmeztetését fogalmazza meg ez a záró szöveg. A *Bécs várostól*⁴⁵ egyszerre teszi mérlegre az ősi dicsőséget, és a hitvány jelent, miközben már a bevezető versszakban nyíltan bírálja Bécs városát, „akiért” „annyi „magyar vér omla ki”. A továbbiakban a Duna is megszemélyesítő, annak fájdalmát, sóhaját a magyarok véres küzdelmei miatt megénekelő versszakok nemcsak a harmadik, de az előző három alcsoport lezárásának is tekinthetők. A Duna a 90 évvel később keletkezett József Attila-sorokhoz hasonlóan itt is az idők tanúja, sőt, a magyar nemzet egységének szimbóluma, a hazának „szív-ere”. A folyam Erdélyi jelenkorában⁴⁶ nemcsak vérrel, de keserűséggel, könnyel is megtelt.

40 ERDÉLYI, *i. m.*, 342.

41 *Uo.*, 343.

42 *Uo.*

43 *Uo.*

44 *Uo.*, 344.

45 *Uo.*

46 A kifejezés itt a szerkezetben megmutakozó szerzői szándékra vonatkozik, és nem az alkotás eredeti keletkezési dátumára. A szöveg keletkezését illetően megállapítható, hogy a kéziratos énekeskönyvekben, illetve népdalkiadványokban egyaránt megtalálható a XVII–XIX. században. Vö. SZABOLCSI Bence, *A magyar zene évszázadai: Tanulmányok, XVIII–XIX. század*, s. a. r. BÓNIS Ferenc, Bp., Zeneműkiadó, 1961, 290.

Az utolsó két szöveget különálló egységnek, epilógusnak tekinthetem. A *Történeti, nemzeti dalok* című fejezet emelkedett hangvételét abszolút mértékig fokozott utószóként olvasható versekben a magyar rendkívüli erkölcsössége és isteni kiváltságossága mellett megismétlődik a korábban olyan sokféleképpen megfogalmazott buzdító szándék is. A *Magyar sziv, váltig hiv*⁴⁷ kezdetű vers a magyarságot dicsőíti. Csokorba gyűjti a magyar nép erkölcsi nagyságának elemeit, azokat, amelyekről korábban egy-egy nagy király vagy hős vitéz példáján keresztül már olvashattunk. Kiemeli például a harcolni kész magatartást, a vendégszeretetet, a baráti hűséget, a szent hazát oltalmazó tettekézséget, az állhatatosságot, a szabadságért lángoló lelkületet. Ezt a pátosztól nem mentes felmagasztalást pedig egy emészthetőbb, vidámabb, de a gondolatot megismétlő áldáskérés követi a 349. számú alkotásban:

Isten áldja meg a magyart,
Tartson neve míg a föld tart
Paradicsom hazájában
Éljen, mint hal a Dunában.⁴⁸

A nyitó versszak hangulatában is vidámabb szemléletet, pozitív képet sugall. A magyar szellem megerősödésének záloga a keresztény nemzeti múltra való emlékezés és a békés jövő, vagyis az, hogy a magyar „Töltse békével napjait, / Egyezve lássa fiait”. A népdalszöveggént is ismert vers a fejezetbe beemelése és pozíciójának kijelölése miatt ráolvasásként, gyógyító szómágiával bíró ritmikus prózaként értelmezhető, amelyben az országban élő minden ember egyéni élére vonatkozó jókívánságok mellett (pl. „Csürök, pajták, buzás vermek / Csordultig tömve legyenek”) az ország egészét érintő bőség és jólét kívánsága is megfogalmazódik. (Pl. „Tisza, Duna minden habja / Ízes halát bőven adja. / Erdeinkben őz, dámvadak / Seregenként tanyázzanak.” Vagy: „Gulya, ménes, nyárban, őszben / Térdig járjon a jó fűben.”)⁴⁹ A jókívánságok sorával pedig a VIII. fejezetben felrajzolt múltbeli hősökre, dicső történelmi időkre, és általában az emlékezés fontosságára ösztönző gondolati ív jól követhetően fut ki a jövő felé.

Erdélyi János *Népdalok és mondák* címen kiadott három kötetéről az irodalomtörténet korábban is sokféleképpen szólt. A köteteket és Erdélyi munkásságát is gyakran méltatták az elmúlt közel kétszáz évben. Jelen tanulmány ezekhez a méltatásokhoz kíván csatlakozni egy új nézőpont kijelölésével. Remélve, hogy így növelheti a reformkor gazdag és változatos irodalmi életére irányuló vizsgálatok még gazdagabb tárházát. Tanulmányomban egy olyan megközelítésmódot

47 ERDÉLYI, *i. m.*, 345.

48 *Uo.*, 346.

49 *Uo.*, 347.

jelöltem ki a szövegek olvasásakor, amelyben Erdélyi gondolatai, figyelmeztése, didaktikus nemzettudata a tudatos kötet szerkesztésben mutatkozik meg. A reformkor időszakában a nemzettudatot erősítő szándékkal megírt műalkotásokhoz csatlakozik így a *Népdalok és mondák* első kötetének *Történeti és nemzeti dalok* című fejezete. Az ebben közreadott gyűjtésekből származó művek nem csupán közreadva, hanem átszerkesztve, sőt – kissé csúnyán, de találóan kifejezve – „beszerkesztve” kerültek kiadásra. Ez nem csupán egy kötet időrendi vagy tematikus elrendezését jelenti, hanem önálló mondanivalóval rendelkező sajátos műalkotás létrehozását is. Az elszigetelt szövegnél ugyanis nagyobb egységben vizsgálódva a fejezet magában hordozza Erdélyi János tanulmányaiban is megfogalmazott gondolatait a magyarságról és a magyar nép reformkori életéről, életlehetőségeiről.